

ODMEVI NA ...

Ivan Pregelj in slovenstvo

Eden največjih slovenskih pripovednikov 20. stoletja, po krivici »pozabljeni« Ivan Pregelj, je (in postaja vse bolj) zanimiv tudi zaradi misli, ki jih je zapisal o slovenskem narodu in funkciji slovenske književnosti. Ker je pripadal katoliškemu krogu slovenskih književnikov, večkrat najraje kar prezremo, da je zavzeto razmišljal in pisal tudi o nekaterih temeljnih vprašanih slovenskega naroda in v marsičem soglašal o stališčih dandanes neprimerno bolj cenjenih avtorjev. Zgodilo se je celo, da je zapisoval podobno stališče kot kateri od priznanih očetov slovenskega naroda, le da precej prej.

Največ je razmišljal o naravi umetnosti, predvsem književnosti, o njeni funkciji in tako o naravi »narod(otvor)ne književnosti«. Opredelil se je za geslo: »Leposlovje naj bo sredstvo vzgoje za racionalne Slovence!« (Nekaj misli o slovstveni izobrazbi slovenskega ljudstva v bodočem — Mladost 1916, str. 38). Vendar pa mu ni šlo le za moralno ali celo versko vzgojnost, temveč za književnost, ki naj bi »racionalne Slovence« predvsem izobraževala in spodbujala njihovo čustveno občutljivost, torej za književnost, ki naj bi narodu širila duhovne horizonte. Tudi on je želel, da bi Slovenci postali izrazito »kulturn narod«, če se že kot politično-vojaška ali gospodarska moč ne moremo uveljaviti. Zato je v svojih spisih rad razglabljal, kako naj bi slovenska književnost (in slovenska umetnost v celoti) postala hkrati izrazito nacionalna in prav po tem velika in zanimiva (pomembna) za Evropo in ves svet: »Ni naše, česar nam tujec ne prizna kot njemu novo, tuje in seveda privlačno kljub temu in lepo...« (Nekaj misli o...).

Takšno mišljenje je presenetljivo podobno trditvi, ki jo je pred nekaj leti v pogovoru po literarnem večeru v Havani izrekel argentinski pisatelj in pesnik Julio Cortazar v odgovor na vprašanje, zakaj je latinskoameriška književnost že nekaj desetletij tako priljubljena in uspešna po vsem svetu. Cortazar (podobno kot G. G. Marquez) meni, da je tako zato, ker si uspeli latinskoameriški pisci ne prizadevajo posnemati Francozov in Angležev ali celo tekmovati z njimi v njihovem slogu in oblikah, temveč iščejo lastno identiteto in na latinskoameriški način popisujejo življenje v Latinski Ameriki.

Pregelj sodi med tiste slovenske pisatelje, ki bi jih lahko označili kot nacionaliste; tokrat mislimo to oznako v njenem pozitivnem pomenu. Že za mladega Preglja, dunajskega študenta in urednika mladinskega literarnega časopisa Zora (1906), je bil značilen izrazito bojevit nacionalizem, seveda — v skladu z njegovo vzgojo in dotedanjim šolanjem — cepljen z enako bojevitim katolištvom. Geslo Pregljevega letnika Zore je bilo, kot piše France Koblar v Poizkusu monografije (gl. Ivan Pregelj: Izbrana dela VII., MD Celje 1970, str. 403): »katolištvo in narodnost«. V svojem programu je napovedal boj vsem, ki bi povzročali razdor v narodu, in

»ki bodo blatili naše ideje in vzore. Boj do konca njim, ki trosijo nevero in potujčevanje med nas in naše ljudstvo... odločni nasprotniki smo vsega tujega, krivega in slabega.« Kljub temu pa je dvanajst let pozneje, ob nastanku nove države, vsaj za nekaj časa tudi Pregelja okužila aktualna utopistična vizija enotnega jugoslovanskega naroda. O tem pričajo tudi njegovi spisi iz tega časa. Vendar se je Pregelj kmalu streznil in, čeprav lojalen državljani, po mnenju nekaterih celo prelojalen, ni več gojil nikakršnih unitarističnih iluzij. Ko se l. 1931 večina slovenskih izobražencev iz odpora proti centralizmu ni udeležila volitev, je Pregelj — poslušni državni uslužbenec — sicer šel volit, vendar je kmalu za tem nekoliko vinjen v dolski gostilni uprizoril pravi politični shod, govoril zoper beograjski centralizem in vlado ter si nakopal dokajšnje težave: sodni pregon in globo. Le malo je manjkalo, da ni izgubil tudi zaposlitve. Seveda pa je njegovo, sicer občasno precej heretično, vendar vedno strastno katolištvo, bistveno zaznamovalo njegovo narodno zavest.

V vsem drugem je njegovo mišljenje (slovenskega) naroda dokaj moderno in nikakor ne zgolj folklorno-etnično ali pretirano sentimentalno-humanistično obarvano, kot bi mogoče pričakovali. Pregelj se ni slepil s prividi o veličini slovenskega naroda, je pa verjel v njegovo vzdržljivost (in delavnost) in zato tudi njegovu prihodnost. Ni se vmešaval v strankarske boje, je pa ves čas branil slovensko nacionalno idejo in tudi v letih, ko se je navduševal za zamisel enotnega jugoslovanskega naroda, je ves čas vztrajal v obrambi slovenskega jezika zoper obujene ideje ilirizma (gl. Slovenska legenda, DS 1923, 65—67 in epigrame v DS 1925, platnice). Ob tem pa se je zavedal, da je za dejanski obstoj naroda potrebno še veliko več in ne samo jezik, ki ga ljudstvo govori. Ker je dvomil, da bi se Slovenci mogli uveljaviti med drugimi narodi in nad njimi kot politična, vojaška ali gospodarska moč, je upal, da se lahko povzpnejo vsaj z močjo in veljavnostjo svoje kulture. Vendar pa se je — vsaj v poeziji — zavzel tudi za bojevitejši in dejavnejši odnos do sveta. Domovina se mu je kazala kot »brezkončni grob, nad katerim kljujejo vrani in lastni sinovi materi pijejo kri«. Na retorično vprašanje domovini: »kdaj bo konec tvojih ran?« si je l. 1907 v pesmi Ti tudi — o Brute moj, odgovoril: »Ko bo pesem zabnela — preko rodnega polja — in bo tujcev vdova mnoga, — mnoga mati plakala«.

Zavedal se je pomena (narodove) zgodovine za obstoj naroda, ker je vedel, da zgodovina pomeni kolektivni spomin — zavest naroda o samem sebi. Tudi zato je v svojih delih vztrajno segal v preteklost in zavračal nekritično zgledovanje po moderni evropski književnosti. Celu Cankarju je poočital, da se je prej učil od Ibsena in Hauptmanna kakor od Homerja, Shakespeara in Molièra (Ivan Cankar — Dom in svet 1919, str. 21). Hrepenel je po velikem mitotvornem in s tem zgodovintvornem in narodotvornem tekstu na ravni Iliade, Kalevale ali Pesmi o Nibelungih.

Pregelj je vedel, da je (mora biti) narod skupnost s skupno (enotno) voljo do (moči in) obvladovanja lastne usode, kajti narod je lahko subjekt z izrazito individualnostjo samo, če je gospodar lastne usode. In prav za to individualnost je Pregelju šlo. V spisu Nekaj misli o slovstveni izobrazbi slovenskega ljudstva v bodočem je zahteval, da je treba Slovencem »na novo vzbuditi smisel za umetniško čustvovanje in s tem obenem zavest lastne domače duše, zavest narodove individualnosti. Naša doba hitrega populariziranja tako imenovane svetovne kulture škoduje neskončno vsa-

kemu individualnemu duševnemu razvoju ljudstva.« Pregelj seveda ni a priori zavračal vsega tujega, saj se je tudi sam učil ob klasičnih pa tudi sodobnih zgledih, zavračal pa je nekritično in pretirano sprejemanje in poveličevanje vsega, kar se pojavi na tujem in s tem povezano zanikovanje vsega avtohtonega. Zavračal je nekritični snobizem na ravni nacionalne kulture in prizadevanje biti (pisati, slikati, živeti) za vsako ceno po pariški ali dunajski modi. Zavzemal se je za nenehno iskanje stika z na-rojenim in mitskim v lastni (skupni) zavesti. Od tod tudi njegovo razglabljanje o tipičnem slovenskem mitu, ki se mu v enem zadnjih del, v noveli Usahli vrelci (1929) razkrije kot mit Lepe Vide. Prepričan je bil, da avtentična slovenska umetnost more in mora nastati le iz tega mitskega okvira. Ta avtentična slovenska umetnost pa naj bi bila način in sredstvo, s katerim bi se narod uveljavil kot individualnost in moč med drugimi in nad drugimi narodi. Vendar Pregelj tudi ve, da zgolj umetnost ne bo dovolj za obstoj in uveljavitev naroda. Zato v že navedenem spisu in v Mislih (Dom in svet 1918) govori tudi o »življenjski sili« naroda. V Mislih celo poudarja: »V velikih časih ni besede. Beseda je spomin tega, kar je prešlo, ali pa prerokba tega, kar bo prišlo. Imamo pesnike! Zato še ni prišel naš veliki čas. Ali pa je že prišel.« Pregelj potemtakem vendarle zahteva tudi dejanja. Književnost (umetnost) je pomemben način zavedanja samega sebe in pričevanje o samem sebi, vendar kot zgolj pričevanje o obstoju še ne zadošča. Je torej že neke vrste dejanje, vendar ne povsem zadostno. Zato Pregelj zapiše tudi stavek: »Nacionalizem v slovstvu je prva stopnja do svobode.« Po njegovem mnenju najbrž nujna »stopnja«, vendar ne zadnja in najbrž tudi ne odločilna.

Po vsem povedanem je jasno, da zanj pisanje nikakor ni moglo biti niti zabava niti zgolj osebna izpoved. Pisatelj mora, po njegovem mnenju, svoje življenje in svoje osebne težnje nenehoma združevati z obćim ćustvom, zlasti z domoljubjem.

Nadalje je po vsem povedanem jasno tudi to, da Pregelj v svojem ćasu ni mogel biti povsem zadovoljen z usodo slovenskega naroda. V Glosi ga je l. 1930 označil kot narod, ki nikoli ni bil velik in ne bo, da pa vendarle more in mora verjeti vase, in da zna ljubiti. Poleg tega so se mu zdeli Slovenci preveć politično pasivni, vendar pozitivno konservativni, kar naj bi ohranjalo »prasvojstvo« v ljudstvu, hkrati pa vse preveć »racionalni« (računarski, poslovni), tako da so se s tem racionalizmom že nevarno oddaljili prvobitni slovanski ćustvenosti; vsekakor do meje, prek katere ne bi smeli. Menil je celo, da je naloga umetnosti, da ponovno privzgoji narodu ćustvenost. Vendar je tako rekoć v isti sapi svaril pred razdiralnimi ćustvi (obup, osamljenost, občutje majhnosti), ki da so prežela Slovence med svetovno vojno, od katere je sicer pričakoval, da bo prerodila slovenski narod in spodbudila njegovo samozavest kot »veliki kulturni doživljaj« in »naša prva nacionalna snov« (Svetovna vojska in slovensko slovstvo — Ćas XIV., 1920, str. 71), da bi se tako naposled dokonćno uveljavil. Zdi se, kot da bi Pregelj gojil upanje, da bo svetovna vojna do te mere prekalila slovenski narod, da si bo sposoben zagotoviti dejansko samostojnost. Će bi to bilo res, bi bile Pregljeve sanje presenetljivo sorodne veliko bolj radikalnim zahtevam in obtožbam, ki jih je v zvezi s hrvaškim narodom zapisal Miroslav Krleža v esejih, objavljenih v knjigi Deset krvavih let. Gre najbrž že spet za »pozabljene« ideje iz naše skupne zgodovine.

Poleg racionalizma in katolištva je Pregelj kot pomembno konstitutivno značilnost slovenskega naroda prepoznal »alpstvo«, ki so ga nekateri — po njegovem mnenju pomotoma — razlagali kot zgledovanje po nemški kulturi. Zato je razumljivo, da je kot najustreznejši in za Slovence najplodnejši umetnostni nazor razglasil romantiko, ki je najplodnejša tudi v nemški kulturi. Pregelj v Mislih o slovenskem slovstvu (Čas XIII., 1919) to sorodnost prizna in celo poudari, vendar meni, da ne gre v tolikšni meri za zgledovanje po nemški kulturi, v kolikšni gre za alpstvo kot nekaj nadnacionalnega (vpliv okolja), česar so se tako Slovenci kot Nemci navzeli skozi stoletja bivanja v alpskih pokrajinah. V tem alpstvu Pregelj tudi vidi poglavitno različnost Slovencev od drugih južnih Slovanov in s to razliko vsaj deloma pojasnjuje dejstvo, da smo se Slovenci vedno bolj zgledovali po nemški kulturi, drugi južni Slovani pa po romanskih kulturah.

Ker narod ni (bil) dovolj politično prodoren ali gospodarsko močan, je videl Pregelj edino možnost za uveljavitev v kulturi, s pomočjo katere naj bi se slovenski narod konstituiral kot zgled in norma drugim narodom. Pri tem je seveda najvidnejšo vlogo pripisal književnosti, ki bi morala biti nacionalno konstitutivna in afirmativna. V tej zahtevi pa ni bil ozkosrčen in dogmatski, kot bi morda pričakovali. Saj mu je na primer veliko (francosko) nacionalno delo pomenila Flaubertova Salammbô in ravno tako (poljsko) Sienkiewiczev roman Quo vadis. Bistveno je, po njegovem mnenju, da umetnina, ne glede na snov, ki jo obravnava, opozarja na okolje, v katerem je nastala, in zbuja ter spodbuja v pripadnikih naroda narodno (samo)zavest, torej občutek pripadnosti in vrednosti tega, čemur pripadajo. Pogoj za vse to pa je, da ljudstvo bere in ima potrebo po estetskem užitku. Pregelj potemtakem ni zahteval, naj bo literatura nacionalistična ali moralistična (vzgojna) in tudi ne, da naj se prilagaja okusu množice. Prej bi rekli, da se je zavzemal za šolstvo, ki naj bi ljudstvu privzgojilo potrebo po estetskem užitku (branju), in prepričan je bil, da bo že s tem, če bo ljudstvo bralo in želelo brati, veliko storjenega za ohranitev praslovanskega in nacionalnega v slovenskem narodu. Drugo pot do tega cilja pa je videl v tem, da bi morali ljudstvu (najbrž spet v šolah) privzgojiti spoštovanje do lastne preteklosti (zgodovine) in nacionalnih tradicij, ohranjenih v ljudski pesmi in mitologiji, kjer naj bi tudi slovenski umetniki iskali svoj zgled in navdih. Pri tem je zašel tudi v normativnost. Začel je klasificirati slovenske književnike v skladu s svojo podmeno, kaj je v naši književnosti slovensko (dramatičnost, baladnost) in kaj ni. Vendar se je vseeno zavzel za epiko, ker je menil, da šele ep (upesnjena zgodovina in mit) dokončno konstituira narod in pomeni tako rekoč udejanjenje narodne (samo)zavesti. Drugo možnost je videl v pozitivni domovinski umetnosti po zgledu nemške Heimatkunst, katere avtorji naj bi pisali/ po načelih pravega »zdravega« realizma, seveda ves čas z idejo naroda pred očmi. Ustvarjali naj bi naivno in ne reflektivno (Schiller) in si prizadevali za »narodni slog«. Danes te zahteve zvenijo nasilno in naivno, vendar morda celo prej zaradi terminologije, kot zaradi tega, kaj je avtor v resnici želel povedati.

Zares problematične postanejo Pregljeve misli šele, ko v ravni estetske normativnosti sestopi na raven idejnosti in tudi na tej vzpostavi normo: »Idejni vzgon najnovejšega slovenskega slovstva in umetnosti izvira iz narodne politike nedavno umrlega dr. Kreka...« (Slovensko pismo 1 — Literarisches Echo 1917/18, str. 927). V mnogih spisih pa je Pregelj še

bolj rigorozno zahteval zvestobo katoliškim idejam, čeprav teh zahtev največkrat niti sam ni upošteval. Vedel je, da je za razmah naroda in za nastanek ter obstoj velike nacionalno-konstitutivne kulture pogoj velika ideja (in »življenjska sila«), vendar je to idejo iskal tam, kjer je bilo tisti čas takšno idejo verjetno najtežje najti. Usklajevanje lastnih intelektualnih in umetniških teženj z verskimi, se pravi usklajevanje lastnega umetništva (in tudi nacionalizma) s svojim katolištvom je pomenilo Pregljevo tragično, na propad obsojeno prizadevanje in v neuskladljivosti obeh teženj je tudi iskati del razlogov, zakaj je Pregelj dokaj zgodaj nehal pisati.

Tone Peršak

Groba poenostavljanja

REKLAMA, PROPAGANDA

V Zapiskih o sodobni slovenski dramatik XI Toneta Peršaka sem prebral ugotovitev o režiserju Ljubiši Ristiću, »da je nedavadno prodoren gledališki delavec, ki obvlada ne le režijo, temveč tudi vrsto drugih dejavnosti (organizacija, reklama in propaganda, uveljavljanje lastnega dela, animacij, osebni stiki s sorodnimi duhovi po svetu), ki jih večina drugih gledaliških ustvarjalcev pri nas ne obvlada ali vsaj ne v tolikšni meri.«

Tone Peršak očitno občuduje Ristića, ker ima tolikšne spretnosti za reklamo in propagando lastnega dela. Iz njegovega zapisa je razvidno, da skorajda obžaluje, ker večina gledaliških ustvarjalcev pri nas teh spretnosti ne obvlada ali vsaj ne v tolikšni meri. Tu bi lahko podvomili o tem, saj je Dušan Jovanović precej podoben Ristiću (»sorodni duh« za propagando), morda ga v kateri navedenih spretnosti celo prekaša...

Kot starokopitno »meščanski« gledališnik (to etiketo mi je prilepil Tone Peršak v enem izmed svojih gledaliških zapisov) sem bil in sem še vedno prepričan, da je poglobitno, če režiser obvlada režijo, za propagando in reklamo pa naj skrbijo za to določene gledališke službe. Kaj bi se zgodilo, če bi odslej naprej vsak režiser (igralec, kostumograf, scenograf) sam skrbel za lastno reklamo in propagando? Ali ne bi bilo to precej neresno, neokusno, ceneno in klavrno...?

LJUBEZEN ALI ZGOLJ SEKS?

V istih zapiskih Peršak razlaga razliko med Shakespearovim in današnjim svetom. Trdi, da je razlika kvečjemu v tem, da so vse težnje, ki jih izražajo Shakespearovi junaki v drami Romeo in Julija »danes neprimerno bolj radikalne, brezprizivne in brezobzirne, manj kompleksne, bolj neprikrite in neposredne. Zato (citiram Peršaka) sodobna srednješolka Julija Novak (sodobna različica Shakespearove Julije) hoče še samo »fukati« in kot njen temeljni problem se ji kaže že to, da nima nikogar, s komer bi lahko fukala«. Po Peršakovem mnenju »je Shakespearova Julija sicer želela (tudi) isto, vendar samo z Romeom in prav zato je bila pripravljena iti v smrt.«